

ТДУ 657.6 (075)

ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ МУАССИСАҲОИ СОҲАИ МАОРИФ

Шарифов З.Р., профессор, Саидов Р.Н., н.и.и.- ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: *аудит, методика, методология, истифодаи мақсаднок, дедуктсия, фарсоиш, мониторинг, сифати санҷиш, аккредитатсияи давлатӣ, нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, имтиёзҳои андоз, даромаднокӣ, ҳисоботи муҳосибӣ.*

Усули аудити фаъолияти муассисаҳои соҳаи маориф бояд барои ба даст овардани натиҷаҳои ниҳой, яъне санҷиши истифодаи мақсадноку самарабахши маблағҳои бучетӣ ва мувофиқати баҳисобгирии муҳосибӣ ҳисоботи молиявӣ амалкунанда бо муқаррароти мавҷудаи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ хидмат мусоидат намояд. Вобаста ба ин, методологияи аудити муассисаҳои таълимӣ маҷмӯи қоидаҳои назоратие мебошанд, ки ба самти омӯзиш ва баҳодиҳии истифодаи мақсадноки воситаҳои бучетӣ нигаронида шудааст.

Дар шароити кунунӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии аудити баҳши давлатӣ тартиботи ягонаи аудити муассисаҳои таълимӣ дар бар намегиранд. Аммо дар маҷмӯ, усули аудити соҳаи маориф ба санҷишу баҳодиҳии истифодаи мақсадноку самарабахши маблағҳои бучетӣ ва дурустии нишондиҳандаҳои низоми ҳисобдорӣ ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронида шудааст.

Бо назардошти хусусияти соҳаи маориф методикаи аудити муассисаҳои таълимӣ бо истифода аз усули дедуктивӣ (аз маҷмӯъ ба мушаххас) ба роҳ монда шавад. Аудити муассисаҳои соҳаи маориф, ки аз ҷониби Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад, бинобар ин, методологияи он бояд унсурҳои аудити самаранокӣ ва аудити молиявиро дар бар гирад.

Тавре ки таҳлили санадҳои қонунгузорию ватанӣ ва таҷрибаи аудити баҳши давлатии мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, методологияи аудити муассисаҳои таълимӣ бояд санҷиши як қатор ҷанбаҳоро дар бар гирад, аз ҷумла риояи шакли ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои муассисаи таълимӣ бо талаботи қонунгузорӣ; доштани иҷозатнома барои фаъолияти таълимӣ ва шаҳодатномаҳои аккредитатсияи давлатӣ; мавҷудияти шартномаҳо барои расонидани хизматҳои таълимӣ ва мувофиқати онҳо ба талаботи муқарраршуда; низоми ҳисобдорӣ маблағгузориҳои мақсаднок; чараёни ташаккули даромад ва хароҷот дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳисобгирии андозӣ; фарсоиши воситаҳои асосӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ; ҳисоб кардани андозҳо ва истифодаи имтиёзҳои андоз; баҳисобгирии адабиёти таълимӣ; бақайдгирии варақаҳои дипломӣ ва ғ.

Аз нигоҳи мо методикаи аудити муассисаҳои таълимӣ натиҷаҳои дилхоҳ ба бор меорад, агар он чор марҳилаи ба ҳам алоқамандро дар бар гирад: а) банақшагири; б) гузаронидани санҷиш; в) ҷамъбасти ва ҳулосабарориҳо аз натиҷаҳои санҷиш; г) иҷрои тавсияҳои дар чараёни аудит пешниҳодшуда.

Марҳилаи зикршуда иҷрои як қатор чорабиниҳоро талаб менамоянд, ҷумла ҷамъоварию маълумот, санҷиши пуррагии он, баҳодиҳии эътимоднокии он; таҳлили далелҳои ҷамъовардашуда аз нуқтаи назари баҳодиҳии мувофиқати фаъолияти объекти аудитшаванда ба меъёрҳои амалкунанда; ҷамъоварию маълумоти иловагӣ дар сурати нокифоя будани далелҳо ва ғ.

Методикаи санҷиш бояд тавре татбиқ карда шавад, ки имконияти бадастории далелҳои устувор ба даст оварда шавад. Аз диди мо далелҳо бояд дорои хусусиятҳои зерин бошанд: а) кифоянок, яъне ҳаҷм ва мундариҷаи онҳо қобилияти эътимоднокӣ ва дурустии ҳулосаҳои баровардашударо таъмин карда тавонанд; б) мувофиқ, яъне онҳо аз манбаъҳои мӯътамад ва боэътимод гирифта шуда бошанд; в) муносиб, агар онҳо мустакиман ба ҳулосаҳои баровардашуда ва мантиқан бо онҳо алоқаманд бошанд.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳлили масъалаи таҳқиқшаванда нишон дод, ки шакли ҷамъоварию маълумоти воқеии аудити муассисаҳои таълимӣ метавонад гуногун бошад, масалан, маълумоте, ки дар натиҷаи санҷиши мустаким ё мушоҳида ҷамъ оварда шудааст; қайди мусоҳибаҳо (мусоҳибаҳо, пурсишҳо), ки то ҳадди имкон бояд бо истифодаи

дигар далелҳо асоснок карда шаванд; нусхаи ҳуҷҷатҳои асли; маълумоти оморӣ, муқоисаҳо, натиҷаҳои таҳлил, асоснокӣ ва дигар мавод.

Чараёни мураккаби аудит дар соҳаи маориф ин рафти ҷамъоварии далелҳо мебошад. Аудиторҳо далелҳои аслан бо иҷрои тартиботи зерин ба даст меоранд: а) санҷиш, яъне санҷиши сабтҳо, ҳуҷҷатҳо ё дороиҳои моддӣ; б) мушоҳида, яъне мониторинги раванд ё расмиёти дигар ашхос; в) дархост, яъне ҷустуҷӯи маълумот аз шахсони маълумотдор дар дохили объекти санҷидашаванда ё берун аз он; тасдиқкунӣ бо роҳи посух ба дархост ва тасдиқи бақияи сабтҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; г) расмиёти таҳлилӣ бо роҳи таҳлил ва баҳодихии иттилооте, ки аудиторҳо ба даст овардаанд, омӯзиши нишондиҳандаҳои муҳими молиявӣ хоҷагидорӣи объекти аудитшаванда.

Методикаи аудит дар муассисаҳои соҳаи маориф бояд чараёни ҷамъоварии далелҳоро тавре таъмин намояд, ки хулосаҳои аз аудит ба дастовардашуда ба ҳама гуна таҳлилҳои интиқодӣ тобовар бошанд.

Аз нуқтаи назари мо дар чараёни аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ таҳлили воқеии далелҳои ҷамъовардашуда бояд дар асоси меъёрҳои тасдиқшудаи баҳодихӣ гузаронида шавад. Дар асоси натиҷаҳо, ки аз муқоисаи маълумоти воқеӣ бо меъёрҳои баҳогузори самаранок ба даст оварда мешаванд, муайян мегардад, ки то чӣ андоза фаъолияти муассиса ба муқаррароти амалкунанда мувофиқат менамояд.

Дар асоси муқоисаи маълумоте, ки дар натиҷаи аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ бо меъёрҳои тасдиқшуда ба даст омадаанд, ҳолатҳоеро муайян кардан мумкин аст, ки онҳо аз истифодаи нодурусти маблағҳои давлатӣ дар муассисаҳои соҳаи маориф дар мувофиқа бо меъёрҳои амалкунанда шаҳодат медиҳанд.

Методикаи аудит дар соҳаи маориф муқаммал ҳисобида мешавад, агар он ҳолатҳои ошкоршударо бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ баҳо дода тавонад.

Натиҷаҳои дар рафти аудит ошкоршуда бояд бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, аз ҷумла бо сомони хароҷоти зиёд, фоидаи кам; бо фоиз сатҳи пасти даромаднокӣ, истифодаи қобилият, талафи вақти корӣ; бо ифодаи дона, метри мураббаъ ва дигар нишондиҳандаҳои ифода карда шавад.

Баҳодихии сифатии объекти аудитшаванда – ин баҳодихӣ ба набудани санадҳои меъерии ҳуқуқӣ дар объектҳои санҷидашаванда; сатҳи пасти назорат; қабули қарорҳои нодуруст ва ғайра.

Таҳлили муқоисавӣ ва омода кардани хулосаҳо оид ба натиҷаҳои он танҳо аз далелҳои гирифташуда ва ҷамъшуда бар меояд. Дар асоси хулосаҳои баровардашуда бояд ҳар як сабаб, ки ба натиҷаҳои бесамари объекти санҷиш оварда мерасонанд, муайян карда шавад.

Аслан хулосаҳо мутобиқати натиҷаҳои воқеии объекти санҷишшавандаро бо меъёрҳои тасдиқшуда бояд тавсиф диҳанд, дараҷа, хусусият ва аҳамияти дуршавихӣ ошкоршударо аз меъёрҳои тасдиқшуда нишон диҳанд, сабабҳои мушкilot ва оқибатҳои онҳоро муайян кунанд ва шахсони мансабдореро, ки салоҳияти онҳо мушкilotи муайяншударо дар бар мегирад, нишон диҳанд.

Эътимоднокии хулосаҳо аз далелҳо ва хулосаҳои эътимоднок ва инчунин аз таҳияи онҳо вобастагӣ дорад. Дар сурати муайян ва ошкор шудани муаммо, ки аз нуқтаи назари меъёрҳои истифодашаванда баҳо додани онҳо ғайриимкон аст, омӯзиши иловагии ин масъала ташкил карда мешавад. Дар асоси таҳлили маводи иловагии ҷамъшуда хусусият, аҳамият ва сабабҳои мушкilot муайян карда мешаванд ва онҳо дар хулосаҳои аудити муассисаҳои таълимӣ ҳатман инъикос карда мешаванд.

Хулосаҳо, ки барои баҳодихӣ ба фаъолияти муассисаи таълимии санҷидашуда назаррас нестанд, ба роҳбарият алоҳида дар шакли хаттӣ ҳисобот дода мешаванд ва ба ҳисоботи аудитӣ дохил карда намешаванд.

Агар дар натиҷаи аудити муассисаҳои таълимӣ камбудихӣ ошкор шуда, далелҳо имконияти беҳтар кардани сифат ва натиҷаҳои санҷишро надошта бошанд, барои баргараф кардани ин камбудихӣ тавсияҳои дахлдор омода карда мешаванд.

Тавсияҳо бояд мушаххас бошанд ва чузъиёти нолозимро истисно кунанд. Мундариҷаи онҳо аз мақсад ва натиҷаҳои аудити муассисаҳои таълимӣ вобаста аст. Тавсияҳо нишон медиҳанд, ки барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва рафъи камбудии ошкоршуда чӣ кор кардан лозим аст ё барои баланд бардоштани самаранокии объектҳои санҷидашуда чораҳои мушаххасро пешниҳод мекунанд.

Натиҷаҳо ва тавсияҳои омодашуда аз рафти аудити фаъолияти муассисаҳои таълимӣ, инчунин чораҳои рафъи камбудии ошкоршуда ва ҳалли мушкилоти мавҷуда ба роҳбарони муассисаҳои таълимӣ санҷидашаванда баҳри шиносӣ ва гузоштани имзо пешниҳод карда мешаванд.

Бо ин мақсад, хулоса ва тавсияҳои гурӯҳи аудиторон ба роҳбарияти объекти аудитшаванда фиристода мешаванд ва пешниҳод карда мешавад, ки ба ҳар яки онҳо шинос шавад. Хулоса ва тавсияҳои гуруҳи аудиторон уҳдадорӣ оиди таҳия ва андешидани чораҳои зарурӣ мутобиқи тавсияҳои пешниҳодшуда; сабабҳои норозигӣ бо хулоса ё тавсияҳо; сабабҳои имконнопазирии андешидани чораҳои дахлдор оид ба тавсияҳо.

Ҷавоби роҳбарияти объекти санҷидашуда воқеӣ арзёбӣ карда мешаванд дар сурате, ки фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодоти онҳо асоснок бошанд. Ҳангоми таҳияи хулосаву тавсияҳо аз натиҷаи аудити муассисаҳои таълимӣ аудитор набояд мустақилияти худро аз даст диҳад.

Агар дар байни аудиторон ва роҳбари муассисаи санҷидашуда оид ба хулоса ва тавсияҳои пешниҳодшуда ихтилофот вучуд дошта бошад, роҳбари муассисаи таълимӣ дар шакли хаттӣ оид ба натиҷаҳои аудити гузаронидашудаи муассисаи таълимӣ сабаби норозигӣ ва имзо нагузоштани худро ба таври хаттӣ қайд менамояд.

Мо чунин мешуморем, ки методикаи аудити муассисаҳои соҳаи маориф мукамал ҳисобида мешавад, агар он як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро намояд, аз ҷумла: санҷиши фаъолияти ташкилоти назоратшаванда ва муайян намудани сабабҳои ғайрисамаранок истифода бурдани маблағҳои бучетӣ аз тарафи гирандагони онҳо; ҷустуҷӯи таҳлилӣ ва муайян намудани алоқамандии сабабу натиҷаҳои кори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва хулосаҳои он; муайян намудани тавсияҳо барои беҳтар кардани самаранокии фаъолияти ташкилотҳои санҷидашаванда; ба мақомоти қонунгузор додани имконияти баҳодихӣ ба натиҷанокии қабули қарорҳо оид ба танзими раванди бучетӣ; таъмини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо маълумот ва тавсияҳо оиди баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳо ва ғ.

Бо мақсади баргараф намудани камбудии ҷойдошта дар фаъолияти субъекти аудитшаванда дар баробари пешниҳоди натиҷаҳои санҷиш ва тавсияҳои аудиторони бахши давлатӣ нақшаи чорабинӣ оид ба иҷрои тавсияҳо ва рафъи камбудии ошкоршуда тартиб медиҳад. Нақша-чорабинӣ тартибдодашаванда дорои маълумоти иловагӣ дар бораи аҳамият, ғоида ва самаранокии аудити муассисаҳои таълимӣ, инчунин манфиати иҷрои тавсияҳои аз ҷониби аудиторон додашуда мебошад.

Ба ақидаи мо аудити муассисаҳои соҳаи маориф барои дуруст идоракунии низоми молиявии давлатӣ мусоидат менамояд, агар ҳолатҳои зерин ба инбат гирифта шаванд:

- аудити самаранокии муассисаҳои соҳаи маориф бояд дар заминаи меъёрҳои амалкунандаи Қонуни Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастурамал оид ба тартиби гузаронидани санҷишҳои аудитории Палатаи ҳисоб ба роҳ монда шавад;

- чорабиниҳои санҷишӣ устувор гардонидани низоми назорати молияи давлатиро барои давраҳои дарозмуддат таъмин намояд;

- таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта дар ташкил ва гузаронидани санҷишҳои аудиторӣ мавриди васеъ истифода гардад;

- дар шароити афзоиши ҳиссаи воситаҳои давлатӣ дар муассисаҳои давлатию бучетӣ коркард ва мукамал намудани методологияи аудит;

- таъмини мувофиқати натиҷаҳо аз рафти санҷишҳои ҷорӣ ба натиҷаҳои ниҳонӣ ба дастамада.

Ҳамин тариқ, усули ба таври оқилона ташкилшудаи аудити муассисаҳои соҳаи маориф имкон медиҳад, ки истифодаи мақсаднок ва самарабахши маблағҳои бучетӣ ва маблағҳои ғайрибучетӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ таъмин карда шавад, инчунин дурустии

бахисобгирӣ ва тартиб додани ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) -и муассисаҳои таълимӣ омӯхта шавад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Тоҷикистон дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон.- ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 749., <http://www.mmk.tj>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», № 993 аз 22.07. 2013 сол. <http://www.mmk.tj>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи идоракунии молиявӣ ва назорати дохилӣ дар баҳши давлатӣ. 21 июли соли 2010, № 626., <http://www.mmk.tj>
4. Маслова Т.С. Контроль и ревизия в бюджетных учреждениях: Учебное пособие // Под ред. проф. Е.А. Мизиковского. - М.: Магистр: ИНФРА-М, 2011. - 336 с.: 60x90 1/16. (переплет) ISBN 978-5-9776-0187-0.
5. Терехов Ф.Ф., Терехов М.А. Контроль и аудит: Основные методологические приемы и технология. М. Финансы и статистика. 2008.-312 с.

АННОТАЦИЯ

ТАКМИЛИ МЕТОДИКАИ АУДИТИ МУАССИСАҲОИ СОҲАИ МАОРИФ

Дар мақолаи илмӣ хусусиятҳои ҳоси аудити муассисаҳои соҳаи маориф, асосҳои ташкил ва баргузорию аудити муассисаҳои таълимӣ ва чор марҳилаи муҳими ба ҳам алоқаманд дар соҳаи аудити соҳаи маориф, аз ҷумла: а) банақшагирӣ; б) гузаронидани санчиш; в) ҷамъбасти ва ҳулосабарориҳо аз натиҷаҳои санчиш; г) иҷрои тавсияҳои ҷараёни аудит мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шудааст. Таклифу пешниҳодҳои дар мақолаи илмӣ овардашуда барои тақмили усулҳои аудити муассисаҳои соҳаи маориф мусоидат менамоянд.

АННОТАЦИЯ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ АУДИТА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В научной статье описывается специфика аудита образовательных учреждений, основы организации и проведения аудитов образовательных учреждений, а также изучены и исследованы четыре взаимосвязанных важных этапа в области аудита образования, включая: а) планирование; б) проведение аудита; в) обобщение и выводы по результатам проверки; г) выполнение рекомендаций аудиторского процесса. Предложения, внесенные в научную статью, способствуют совершенствованию методов аудита образовательных учреждений.

Ключевые слова: *аудит, методика, методология, целевое использование, дедукция, амортизация, мониторинг, качество проверки, государственная аккредитация, количественные и качественные показатели, налоговые льготы, рентабельность, бухгалтерский отчетность.*

ANNOTATION

IMPROVEMENT OF THE AUDIT METHODS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The scientific article describes the specifics of the audit of educational institutions, the basics of organizing and conducting audits of educational institutions, as well as studied and investigated four interrelated important stages in the field of education audit, including: a) planning; b) conducting an audit; c) summary and conclusions from the audit results; d) implementation of the recommendations of the audit process. The suggestions made in the scientific article contribute to the improvement of audit methods of educational institutions.

Key words: *audit, methodology, methodology, targeted use, deduction, depreciation, monitoring, quality of inspection, state accreditation, quantitative and qualitative indicators, tax incentives, profitability, accounting statements.*